

4. Önművelés, népművelés

A népművelés szerepe

Láttuk, hogy a román elit (joggal!) milyen központi jelentőséget tulajdonított a nemzeti, anyanyelvi oktatásnak, figyelemreméltó összegeket áldozva magániskolák alapítására és a meglévők segélyezésére. Fölmerült-e azonban a kérdés, mi legyen az iskolapadból régen kikerült nemzedékekkel, a gyakran már a betűket sem

ismerő falusi tömegekkel? Nos, ha másból nem, A. C. Popovici idézett éles kritikájából kiderülhetett, hogy korántsem tekintette mindenki mindenhatónak az iskolát, sőt, hogy sokan kárbavesztett munkának tartották az oktatást, ha azt nem követi folyamatos önművelés, olvasás. Ennek döntő szerepére egyébként Ioan Lăpădat már egy 1869-es cikkében rámutatott, melynek mintha a címe is megerősítené az előbb mondottakat: Hogyan kell tanulnunk? Az ekkor Párizsban tanuló fiatalember kijelentette, hogy semmin sem ámult el itt annyira, mint azon, hogy körülményeitől függetlenül mindenki arra törekszik, hogy tanuljon, képezze magát. Ezzel a dicséretes mentalitással vetette össze – nem éppen előnyére – az otthoniak hozzáállását: „Isten tudja hogyan, de elvégezzük a gimnáziumot, majd kenyérkereső célú tanulásba fogunk, de csak úgy, hogy éppen ne bukjunk meg a vizsgákon. Miután mindettől megszabadultunk, szolgálatba lépünk, tesszük a dolgunkat, ahogy a törvény előírja, ám azzal az állandó tudattal, hogy eleget tanultunk, műveltek vagyunk.” A románok azt hiszik – folytatta a szerző –, hogy e módon hamarosan utolérhetik a művelt nemzeteket, holott ez illúzió, azok ugyanis egészen máshogyan fogják föl a tanulást. A franciák például halálukig képezik magukat, és nem csak azok, akik pozícióra vágynak, hanem a nép, a kétkezi munkások is; az egyetemi előadótermekben – úgymond – több az ősz fej, mint a fiatal.¹⁸⁷

Mivel itthon nem ez a szokás, s a föltételek is kevésbé adottak, az intelligencia kötelessége – mint Lăpădat máshol kifejtette –, hogy nevelje, képezze a tömegeket. „Nem elég az, hogy egy népnek vannak tudósklubjai, anélkül, hogy ezek egyben buzgón terjesztenék az általuk birtokolt tudást. Mi haszna abból egy országnak, ha az intelligencia kasztot képez, és kínai fallal zárja el a haladás eszméit? [...] Az egész népességet tanítani kell, ha ezt akarjuk, hogy a társadalom előrelépjen a valódi haladás útján.” Hogyan várható el a társadalom minden tagjától, hogy teljesítse kötelességeit, ha nem tudja, mi az: *kötelesség, nemzet, hazafiság*.

Lăpădat azonban elsődlegesen még nem a falvak népére gondolt: „Menjek el a falvakba – fogja mondani valaki –, és tartsak órákat a népnek? Nem, mert a nép nemcsak a falvakban él, hanem a városokban is. Műveljük ki ez utóbbit, és ezáltal az előbbi oktatásához is hozzájárulunk.” A megoldás: párizsi mintára nyilvános ismeretterjesztő előadások szervezése.¹⁸⁸ Mint látni fogjuk, ilyen sorozatok több városban is indultak, elvi nyilatkozataiban azonban az intelligencia mindig a nemzet alapjának tekintett parasztságról beszélt. A falusi népművelés – mint nemzeti kötelesség – gondolata végig jelen volt a *Familia* lapjain. Csupán néhány példát idéznék. Az a bizonyos Spinu Ghimpeșcu 1874-ben azt sürgette, hogy minden faluban alakuljon olvasókör! „A pap és a tanító hivatott az olvasókör megszervezésére, ha a nép javát akarja. Rendezzenek gyűjtést a nép körében, és vásároljanak hasznos könyveket, fizessenek elő a nép számára írott újságokat. Azután hetente legalább egyszer, vasárnap, gyűjtsék össze a népet, olvassanak föl, és magyarázzák el neki, ami ezekben a könyvekben és lapokban áll.” A jó két évtizeddel később induló *Revista Orăștiei* hasábjain szintén napirendre került a kérdés. Az egyik első szám vezércikkében, mely a tanítók helyzetével és feladataival foglalkozott, a szerző a dászkelek hivatását – jelképesen – kiterjesztette az iskola falain túl is: „A mi tanítónk ambíciójának arra kell irányulnia, hogy mindazoknak, akik kijárták az iskolát, hasznuk is legyen ebből. Szoktassa rá őket az olvasásra, a könyv legyen elválaszthatatlan társuk a mezőn, a marhák legeltetése közben, és otthon a téli napokon.” Falusi könyvtárakat kell szervezni, a nép művelődése, olvasási kedve rentábilisabbá teszi a román könyvkiadást, s így serkenti az írók munkáját. Egy 1898-as vezércikk fölvetette, hogy a téli esték közeledtével el kell gondolkodni azon, hogyan lehetne elérni, hogy a parasztok ne a kocsmában üljenek, mert így a zsidónál hagyják a pénzüket, és rongálják, gyöngítik a maguk egészségét, munkaerejét. A tanítók felelőssége, hogy a nép hasznos tevékenységgel foglalja el magát szabad idejében: fejleszteni kell az énekkultúrát; fölolvassó esteket kell szervezni, ahol

egy-egy népies stílusú elbeszélés fölolvása mellett helyet kaphatnának a haladás legújabb eredményei is; végül pedig könyvtárat kell szervezni! Hamarosan megjelent egy újabb cikk, amely a falusi ifjúság tartalmas (téli) esti lekötésével foglalkozott. A fonó úgymond erkölcsi móté, hibázik az a szülő, aki odaengedi gyermekét. A tanító és a pap kötelessége tehát, hogy más, épületes elfoglaltságot keressen a fiatalok számára: minden második este gyűjtse össze őket az iskolában, s tanítson nekik énekeket – a fiúknak például karácsonyi kolindákat –, majd szervezzen egyházi kórust. Más népeknél falun is mindenhol vannak, román kórusokat viszont még városon is alig találni. Emellett pedig hasznos könyveket, verseket kell nekik fölolvasni. Kezdetben nevetség tárgya lesz a dolog, de idővel egyre többen mennek majd el, s a szerző szerint így visszatéríthetők lesznek az erkölcsi romlásból.¹⁸⁹

A *Familia* helyt adott hasonló, ám romániai hírnek is: Ioan Kalinderu, a koronabirtokok adminisztrátora körlevelet intézett az általa felügyelt intézőkhöz: szervezzenek a faluban olvasókört, ügyelve rá, hogy a helyiség tágas legyen, gondoskodjanak tüzelőről és könyvekről; szervezzenek diákkórust is.¹⁹⁰ Egy ilyen rövid híradás annál is mozgósítóbb hatású lehetett, mert egyrészt nemes versenyre ösztönözhetette a hazai intelligenciát, másrészt figyelmeztethette arra: lehet, hogy a „szabad Romániában” állami kezdeményezésből és pénzből tudják ezt végezni, itthon viszont a pap, a tanító, a jegyző fölülről bizonyosan nem várhat támogatást, csak magára számíthat.

Végezetül három elméleti megnyilatkozást idéznénk, immár a századforduló éveiből, annak alátámasztására, hogy a messzebb látó gondolkodók semmit sem tartottak fontosabbnak, mint a falu kiművelését. A *Revista Economică* 1899-ben rámutatott: „a nép azonnali művelésére van szükség, hogy azáltal gyarapíthassa bevételi forrásait, és ilyen módon lehetősége nyíljon arra, hogy többet áldozhasson – mégpedig ösztökélés nélkül – közcélokra. Másrészt több juthat arra, hogy maga és családja magasabb kulturális szintre és anyagi jólétbe emelkedhessenek.” Ezért le kell

szoktatni a téli tétlenkedésről, szomszédolásról, kocsmázásról, de a templomi ének és az imádság sem visz előbbre – a mondáshoz, miszerint „imádkozzál és dolgozzál” hozzá kell tenni, hogy okos módon dolgozz! Ehhez azonban az intelligenciának hasznos tanácsokkal kell szolgálnia, ismeretterjesztő előadásokat kell tartania. „Különösen arra kell törekedni, hogy erősödjön a népben a haladás iránti vágy, azoknak, akik tudnak olvasni, olyan munkákat és lapokat kell adni a kezébe, melyből alaposabban és jobban képezhetik magukat, s arra kell ösztönözni őket: társaságban olvassanak, hogy a képzettebbek taníthassák a kevésbé tanultakat.” A Színházi Alap-szerzési Társulat küldöttsége 1902-ben, az ASTRA oravicai közgyűlésén érzékeltette a népművelés nemzetstratégiai horderejét, egyben kendőzetlen és önkritikus szavakkal róttá meg az intelligenciát elitista magatartása miatt: „Ha egészen őszinték akarunk lenni magunkkal szemben, akkor el kell ismernünk, hogy kulturális erőink a múltban igen keveset, illetve szinte semmit nem tettek a köznép, a román paraszt kultúrájáért. Ha mi most nem kezdjük el és folytatjuk a nép, a paraszt művelésére, ébresztésére irányuló kulturális tevékenységünket, akkor egész munkánk alapzat nélküli építmény marad.” A cél az, hogy a parasztot „képesse tegyük arra, hogy védelmezze a maga létét, állhassa a létharcot az együttlakó, műveltebb vagy a sors által inkább kegyelt népekkel.” A delegáció egyébként elismerte, hogy az ASTRA új vezetősége egészséges irányba indult el. Néhány év múlva azután éppen az ASTRA ünnepi, nagyszabeni közgyűlésén figyelmeztetett a jelentéstevő az intelligencia feladatára: „Szeressük a parasztot, ha azt akarjuk, hogy ő is szeressen minket; különösen nekünk, románoknak kötelességünk ez, mert szinte mindnyájan a paraszt áldozatának köszönhetően tanultunk, és az ő verejtékéből élünk. Tőle származik minden, amire büszkék lehetünk. A parasztember őrizte meg nekünk a nyelvet, a vallást, a viseletet, a dojnát, a vitézi hírnevet, a szokásokat, mindent, ami a román jelleget adja.”¹⁹¹

Az ismeretterjesztő és szórakoztató népkönyvek jelentősége

A két intézményrendszer nemzeti szerepének vizsgálata után azokat a társadalmi és egyéni formákat vizsgáljuk meg, melyek az órákon meg nem szerezhető aktuális ismeretek, ott el nem sajátítható korszerű technikák megtanulását célozták. A parasztság esetében mindehhez persze először is ki kellett alakítani a művelődés igényét.

A nép olvasási kedvét, könyvvásárlását a kortársak a század végéig igen borúlátóan ítélték meg. A *Revista Orăștiei* idézett 1895-ös vezércikke figyelmeztetett arra, hogy „míg más népeknél alig találni olyan házat, ahol ne lenne legalább egy imádságoskönyv vagy egy kalendárium, addig nálunk a tizedik portán se találni bármiféle könyvet, ezért drágábbak a mi könyveink, mint másoké, mert amíg ők ezrével adnak el egy kiadványból, addig nálunk csoda, ha száz-kétszáz példány elfogy. Aki nálunk könyvet ír vagy nyomtat, annak ebből nem nyeresége, hanem általában anyagi kára származik, míg más népeknél az írók meggazdagodnak, mert ott a *könyv* igen kelendő árucikk.”¹⁹² Az érem másik oldala, hogy a hozzászólók évtizedekig nem is igen láttak olyan kiadványokat, melyeket ajánlhattak volna a népnek. Visarion Roman 1866-ban éppen azért indította el a sokoldalú ismeretterjesztésre vállalkozó *Progresul* (csak az első szám jelent meg), mert látta, hogy a népies, közérthető füzetek hiánya a fejlődés komoly akadálya. Megróttá az intelligenciát, amiért elhanyagolja a népiskolát elhagyókat, s a népművelésre sokat áldozó magyarok és szászok példáját állította eléjük. 1874-ben Vulcan is azzal hirdette meg néplapja, a *Șezătoarea* indítását, hogy nincsenek a népnek szánt írások. A románság kulturális haladásáért mélyen elkötelezett Gregoriu Silași professzor az 1881-es nagyszabeni kiállítás könyvesstandjait megtekintve szintén leginkább a népszerűsítő és erkölcsnemesítő kiadványokat hiányolta, ilyenek összeállítását sürgette, ugyanis – mint írta –, jelenleg az iskolából kikerült fiatalnak nincs mit a kezébe adni, hogy fölfrissítse, elmélyíthesse ismereteit. Silași

kiemelt ugyan egy kiállított darabot, Constanția Dunca-Schiau *La Alma* című munkáját, mely a fiataloknak szóló anekdotákat, erkölcsi példázatokat tartalmazott, ám úgy ítélte meg, hogy az írások vontatottak, nehezen emészthetők. Mint a higiénia kapcsán említettük, Silași sürgette az orvosokat, hogy vegyenek részt az előítéletek fölszámolásában, írjanak egészségügyi brosúrákat. Ugyanilyen aktivitást várt el az ügyvédektől, bár a népszerűsítő jogi kiadványok kínálatával elégedettebb volt. Egyébként a valóban népi, közérthető nyelvezet korábban is elvárás volt: frappáns példa erre Iulianu Grozescu csipkelődő recenziója a V. Roman által szerkesztett, 1866-ban megjelent *Progresulu, scriere populara pentru Romanii tierani* (A haladás. Népies írás a román parasztok számára) című kötetéről. Grozescu alaposan kipellengérezte a könyv sokak számára ismeretlen, ennek ellenére megmagyarázatlan neologizmusait, következetlen helyesírását, leszögezve, hogy a haladás nem követeli meg az idegen szavak tömeges használatát.¹⁹³ Az olcsó, közérthető brosúrák nem nagyon szaporodtak, ezért idézett, kemény hangú programlevelében A. C. Popovici is sürgette ezek kiadását: „Tegyétek lehetővé a gyermeknek, az ifjúnak és a felnőttnek, hogy a maga zamatos falusi nyelvén írott könyveket olvashasson, hogy meggyőződhesen és másokat is meggyőzhessen a tanulás áldásairól, mert csak ez lehet a kulturális fejlődés biztos alapja.”¹⁹⁴

Kifejezetten a gazdálkodási munkákat említve, a *Familia* 1865-ben fölhívta a figyelmet Ștefan Pop készülő gazdálkodási könyvére, melynek a balázsfalvi iskolai bizottság gondozásában kellett megjelennie. Vulcan három évtized múlva George Maior bukaresti professzor négykötetes kézikönyvét ajánlotta az olvasók figyelmébe, mint a racionális gazdálkodás foglalatát, 1900-ban pedig a szászvárosi *Bunul Econom* által a legfontosabb cikkeket újraközlő sorozat indulását üdvözölte, ajánlva az első, a tagosítás következményeit taglaló füzetet. Hogy Vulcan egy népkönyv esetében alapvető követelménynek tartotta a közérthetőséget, mutatja az a kifogás, melyet a címmel kapcsolatban tett: a 'gazdaság' miatt

gospodărie? Azért, mert Romániában úgy mondják? Miért nem *economie*, hogy mindenki értse? Egyébként a szerkesztő később is melegen ajánlotta a sorozatot minden olyan írástudónak, akit érdekel a parasztság haladása (összesen 13 broszúra jelent meg). 1900-ban már az ASTRA induló *Biblioteca Poporală* sorozatát ajánlhatta olvasói figyelmébe: eddig – úgymond – gyakori vád volt az Egyesület ellen, hogy keveset tesz elsődleges feladata teljesítéséért, ezzel a vállalkozással viszont olcsó, szórakoztató és erkölcs-nemesítő írásokat ad a nép kezébe. A sorozat sikeréről a bevezetőben szoltunk. Nemcsak a Bizottság aktivizálódott azonban: a balázsfalvi ASTRA-szervezet például 1900-ban ötszáz példányban kinyomtatta és ingyen szétosztotta F. Negrușianak a zöldségtermesztésről írott broszúráját. Vulcan azzal is a sorozat támogatására kívánta ösztökélni a közönséget, hogy – figyelmeztetendő a közönyben rejlő veszélyre – ismerette a romániai *Adevărul* egy 1901-es cikkét két ottani népies sorozat bukásáról.¹⁹⁵

A könyvtár jelentősége

Az ön- és népművelés elengedhetetlen feltétele a megfelelő könyv és újság, folyóirat, mindezek lelőhelye pedig normális viszonyok között a könyvtár. Jelentőségére a *Familia* lapjain már Ioan Lăpădat egy másik, 1869-es cikke rávilágított. A párizsi élmények és tapasztalatok által is megerősítve írhatta, hogy a könyvtárban megtalálhatók „a hazai és nemzetközi tudomány, az emberi elme összes gyümölcsei”, az írók, tudományos szerzők, újságírók mind ott dolgoznak, a könyvtár olvasóasztalainál gyűjtik az anyagot. Emellett a szerző kiemelte az intézmény demokratikus, szociális vetületét: a szegénysorsú diákok este tízig a fűtött termekben dolgozhatnak, az utca proletárjait is beveri ide a fagy, igaz, ők csak a vallási könyveket értik meg, de legalább erkölcsük nemesül. A fény városának sok-sok költségvetési és magángyűjteményén föllekesülvén Lăpădat mindjárt haza is üzent: otthon, ahol annyi akadályt sikerült legyőzni, ne lehetne könyvtárakat alapítani? „Ti, lelkes férfiak, kik húsz éve a szabadságot adtátok

nekünk, emeljétek föl nekünk a tudomány templomait is, melyek homlokzatán az utókor olvashassa majd dicső neveteket!” Ez hozna hasznot, nem a párizsi divat majmolása. Ám ehhez több patriotizmus szükséges, hiszen az ASTRA vagyona oly kevés.¹⁹⁶

A hazai román iskolák, diákkörök, egyesületek lehetőségükhöz mértén gyűjtögettek ugyan a könyveket, ám a könyvtár egyelőre nem vált közérdekű, nemzeti kérdéssé. A *Familia* a bukaresti *Românul* újságból tudott átvenni egy 1875-ös, az olvasási kedv serkentését tárgyaló olvasói levelet. A szerző sürgette, hogy minden iskolának legyen olyan könyvtára, ahonnan a nemzeti történelmet, a költészetet, a természettudományokat, a fizika, a mechanika kérdéseit taglaló hasznos munkák kölcsönözhetőek. Egy jól megválogatott százkötetes könyvtár megváltoztathatja a jövő generáció szellemi állapotát.¹⁹⁷ Itthon mindez csak a kilencvenes években vált közügyé; fölütésének talán A. C. Popovici már idézett kritikus állásfoglalását tekinthetjük. Popovici leszögezte, hogy egy népkönyvtárnak bizonyos tekintetben nagyobb a jelentősége, mint egy egész iskolának, mert annak könyvtár nélkül semmiféle értelme nincsen. Mi a teendő tehát? Minden iskolában könyvtárat kell fölállítani, mely idővel nyilvános falusi könyvtárrá válik. Nincsen pénz? Ha az intelligencia valóban szívügyének tartja a nép fölemelését, akkor ezt gyakorlati téren is bizonyítsa! Először is össznemzeti gyűjtést kell indítani, mondjuk évente háromszor tíz krajcárt szedni, egy városban összejöhet öt forint, amiből harmincötven brosúra vásárolható, így évente két-háromszáz falu kaphat könyvtárat. Másrészt az intelligencia rendezzen havonta három-négy zenés-irodalmi estét, nem föltétlenül művészi ambíciókkal, másrészt szerény, mondjuk húsz krajcáros belépővel. Jöjjön össze hetente csak ötven fő, akkor egy hónap alatt összegyűlik negyven forint; húsz város így évente összehoz vagy ötezer forintot, ami elegendő lesz ötszáz lapelfizetésre. Mozduljon a fiatalság, alakítson szervezőbizottságokat.¹⁹⁸

A *Revista Orăștiei* egy többször idézett vezércikke a falu szellemi fölemelkedését szintén csak a könyvtár által tudta elkép-

zeln: hogyan tudnák a tanítók rávenni a népet az olvasásra, ha maguk sem tudják beszerezni a már létező népies, olvasmányos füzeteket, broszúrákat? „Parancsoló szükséglet tehát népkönyvtárak alapítása, melyekből nem hiányozhatnak a nép számára írott hasznos könyvek. Először csak öt-tíz személy fogja őket olvasni, de ez a többiekben is fölkelte az olvasási kedvet, és így a nép látogatni fogja az iskolai könyvtár javára szervezett rendezvényeket is, áldozni fog az ügy érdekében, az egyik nem akar lemaradni a másik mögött, és idővel az egész faluban általánossá válik az olvasás, mint hasznos és nevelő szokás.” A lap két évvel később ismét vezércikkben tért vissza a témára. A szerző örömmel állapította meg, hogy a felekezeti iskolák hálózata szépen fejlődik, ám leszögezte, hogy azokra is gondolni kell, akik már elhagyták az iskolapadot: naponta hallani falusiakat panaszkodni, hogy már lassan a betűket is elfelejtik. Márpedig a népben megvan az olvasási hajlam, bizonyítja ezt az Árgírus-, Nagy Sándor-, Genovéva-históriák tömegsikere, segíteni kell tehát, hogy ne a „romlott zsidó kocsmában” töltsse a téli napokat. Könyvtárat kell szervezni – kérdés, hogyan és miből, hiszen a nép szegény, elég teher neki az iskola fönntartása. A szerző mégis lát megoldást: ősszel, amikor a parasztok pénzhez jutnak, a pap, a tanító szervezzen gyűjtést, csupán egy-két krajcárt kérjen, ám maga járjon elől az adakozásban. Ünnepnapokon a tanító szervezzen belépőjegyes színielőadásokat; a román bankok igazgatói nyújtsanak segélyeket, de ügyelni kell, hogy az adományt tényleg erre a célra használják föl, ne pedig kamatoztatásra, továbbkölcsonzésre magánszemélyeknek (tehát ez volt a jellemző, tehetnének hozzá). A pap, a tanító év végén köttesse be továbbá az általa járatott lapokat, és ajándékozza a könyvtárnak. A szerző hangsúlyozta, hogy „a fiatal, még optimista tanítók” segítségére számít.¹⁹⁹

Ezek és a hasonló fölhívások nem maradtak eredmény nélkül: az ASTRA brassói fiókszervezete 1896 elején Földvár községben átadta az első, egyelőre vándorkönyvtárat; beszédében Gr. Maior elnök méltatta a könyvtár hasznát, jelentőségét. A kölcsönzés

ingyenes volt, csak azokat fenyegette kizárás, akik nem vigyáztak a könyvek állagára, vagy elvesztették azokat. A gyűjtemény a fiókszervezet tulajdonában maradt; a *Revista Orăștiei* elismerte, hogy ez is hasznos megoldás, de jobb lenne saját, állandó községi-iskolai könyvtárakat szervezni, erről a papoknak és a tanítóknak kell meggyőzniük a népet. Erre meg is volt itt-ott a hajlandóság, mint éppen a földváriak esete mutatta. A könyvtáros a megnyitás után hamarosan jelentést küldött a tulajdonos alapszervezetnek, s örömmel közölte: olyan tömeges az érdeklődés, hogy soha nincs bent egy könyv sem, sőt jó lenne több is. „Népünk ma egész más életmódot folytat, mint azelőtt, mert ahelyett, hogy esténként, vasárnaponként és ünnepnapokon a kocsmában gyűlne össze, hogy pálinkázzon, veszekedjen, szidja a másikat, semmittevéssel töltse az időt, inkább könyveket olvas, azok az öregek pedig, akik nem tudnak olvasni, elmennek a fiatalokhoz, kérve, hogy olvassanak hangosabban, hogy ők is hallják. Ma azt lehet hallani, hogy embereink útközben, az erdőben vagy a mezőn múltbéli történeteket, elbeszéléseket mesélnek egymásnak, holott azelőtt ilyenekről fogalmuk sem volt. Sőt még iskolásokat is gyakran hallottam kettesével azt mesélni, amit az apa által kölcsönzött könyvben olvastak.”²⁰⁰ Kétkedik még valaki a nép tudásvágyában, jövőjében? – zárta optimista híradását a szerző, hozzátéve, hogy az intelligencia feladata minél gyorsabban jó iskolákat szervezni, jó lapokat indítani, jó könyveket kiadni.

A brassói példa ragadós volt: a naszódi ASTRA-szervezet három évvel később éppen onnan vásárolt két könyvtárat 120 forint értékben. A balázsfalvi fiók 1900-ban tizenegy falusi könyvtár szervezéséről számolhatott be, mindegyik 40-50 kötetet tartalmazott. Egyébként magán az 1899-es dévai ASTRA-közgyűlésen is elhangzott, hogy a Bizottságnak ezután fokozott erőfeszítéseket kell tennie a parasztság megnyerésére, többek között „gondoskodni kell könyvtárak és olvasószobák szervezéséről, hogy ily módon a parasztok is belássák, az [Egyesület] az ő számukra alakult, és biztosak vagyunk benne, hogy akkor ők is tudni fogják, mi a

kötelességük vele szemben.”²⁰¹ A népkönyvtár tehát, mint az intelligencia és a nép közötti egyik legfőbb kapocs, kohéziós elem jelenik meg. 1906-ban az Egyesület már 119 (részben vándor) népkönyvtárat tartott fenn.²⁰²

Vulcan örömmel adott helyt olyan – sajnos, nem túl gyakori – híreknek, miszerint valaki könyvtár számára tett adományt, följajánlást. Romániából érkezett a hír, hogy egy galaci polgár 669 könyvet ajánlott föl megyei könyvtár alapítására. Később szaporodtak az erdélyi hírek is, például 1898 novemberében Brassóban előkelő hölgyek és urak színelőadást tartottak a városi vigadó termében falusi könyvtárak alapítása javára.²⁰³

A nép- és egyesületi könyvtárak mellett volt a románságnak egy-két központi gyűjteménye is, melyeknek sorsa, gyarapodása szintén foglalkoztatta a közvéleményt. A *Familia* 1903-ban hírt adott a balázsfalvi központi könyvtárépület építéséről, örömmel közölve, hogy ezáltal egy fedél alá kerülnek az értékes gyűjtemények. Meg kell említenünk természetesen az ASTRA könyvtárat, melynek 1893-ban 2723 mű volt a birtokában – ez azonban 6453 kötetet jelentett, s emellett 4409 db brosúrát őriztek, míg öt év múlva a kötetek száma már 3590-re gyarapodott.²⁰⁴ Nem az állomány nagysága, hanem speciális jellege miatt emlékezünk meg a Színházi Alap-szerzési Társulat szakkönyvtáráról, melynek alapításáról az 1903-as szászsebesi közgyűlés döntött. Céljuk az volt, hogy legyen egy központi referencia-gyűjtemény, amelyben minden román nyelven megjelent drámai műnek helye van, és ennek alapján a fölkért szakértők összeállíthassák azt az ajánlott repertoárt, mellyel szakszerűbbé és igényesebbé tehető a műkedvelő társulatok munkája. A következő közgyűlésig 133 tételt (kötet, brosúra) sikerült beszerezni.²⁰⁵ Jelentősebb volt még a pesti Petru Maior diákkör könyvtára (1906-ban 1643 kötet).²⁰⁶

Az ismeretterjesztő előadások jelentősége

Láttuk, hogy a szélesebb látókörű kortársak tudatában voltak a népművelés kiemelt, nemzetstratégiai jelentőségének; legalkal-

masabb, legelérhetőbb eszközének a városon-falun tartott ismeretterjesztő előadásokat tartották. A vázolt ígéretes kezdetek ellenére könyvtár csak kevés faluban alakult, a lakosoktól ehhez anyagi támogatást nemigen lehetett elvárni, tehát a pénzhiány is hátráltatta a fejlődést, ráadásul a népesség nagyobb része változatlanul nem tudott olvasni. Egy nyilvános előadás esetében mindezek a problémák nem merültek föl, legföljebb az előadó útiköltségéről kellett gondoskodni – melyet általában a kiküldő egyesület, szervezet fizetett –, s arra kellett ügyelni, hogy a választott tárgy a hallgatóság számára érdekes, a nyelvezet pedig közérthető legyen.

A téma korán megjelent a *Familia* lapjain. Vulcan 1867-ben, a bukaresti Ateneul Român tevékenységének méltatásán keresztül hangsúlyozta a nyilvános előadásoknak a tudás átadásában játszott szerepét: „A legműveltebb országokban a tudósok, költők és más irodalmárok, művészek régen fölismerték a népszerűsítő előadások súlyát, belátták, azok micsoda óriási hatást gyakorolnak a nép szellemi fejlődésére.”²⁰⁷

Ioan Lăpădat – idézett 1869-es cikkében – e téren is a párizsiak példáját állította honfitársai elé: „Vannak olyan termek, ahová befér több ezer ember; egyik vagy másik tudós megjelenik a tömeg előtt valamely témával, melyet olyan módon tárgyal, hogy mindenki megérthesse. Szó van a mezőgazdaságról, a kereskedelemről, a történelemtől, a természettudományokról és a művészetekről. Így aztán sok polgár, legyenek bármilyenek a körülményei, bővítheti az intelligenciáját olyan ismeretek segítségével, melyeket nem kaphatott meg az iskolában. Nem vezethetnénk be mi is ezt a szokást városainkban? Ne akarja kimenteni magát ebből senki, aki képes lenne ilyeneket tartani, mert a maga közönyén kívül semmi másra nem hivatkozhatna. Hogyan is fejlődhetnénk, hogyan várhatnánk, hogy kifejlődjön körünkben egy intelligens polgárság, ha mi magunk nem osztjuk meg ismereteinket azokkal, akik szeretnének többet tudni? Mind a kereskedőnek, mind az iparosnak magasabb fokú képzettségre van szüksége ahhoz, hogy jó állam-

polgár és igaz hazafi lehessen.” Lăpădat azonban tisztában volt azzal, hogy ehhez elsősorban a tanult réteg mentalitásváltozására van szükség: „E tekintetben azonban van egy hibánk, melyet kertelés nélkül be kell vallani: önzők vagyunk, nem adunk másoknak abból, aminek esetleg bővében vagyunk.” Szintén már idézett ekkori másik cikkében is utalt a párizsi előadásokra, kiemelve, hogy minden társadalmi réteg látogatja őket, és a legjelesebb férfiak adnak elő. Miért ne lehetne itthon is tartani ilyeneket? Mit vesztené az a tanult ember, aki egy téli estén valamely érdekes, ugyanakkor tanulságos előadással lekötné a hallgatóságot? Másrészt „ki nem hallgatna szívesebben egy értekezést atyái édes nyelvén, mint hogy az idegen színházak pénztáránál üritse az erszényét, ahol elfelejti az annyi vér árán megőrzött nyelvet, és az idegenek szokásait teszi magáévá?” A cikk apropóját egyébként a nemzeti színház eszméje, a nemzeti gyűjtés meghirdetése adta: a nyilvános előadások bevételét is e célra kell följánlani.²⁰⁸

Az intelligenciát föltehetőleg továbbra is győzködni kellett, mert 1899-ben, az induló *Revista Economică* egyik első számában hasonló elméleti cikk jelent meg. A szerző a Szeben Megyei Román Mezőgazdasági Egyesület tervezett szelistyei előadássorozatának kapcsán ragadott tollat, méltatva a tervet, és rámutatva, hogy a művelődéstől elzárt tömegek, különösen a fiatalság kész szakítani a múlttal, ám ehhez segítségre van szüksége. A falusi intelligencia fogjon tehát össze ügyvédekkel, orvosokkal, tanárokkal, esperesekkel, osszák szét a lehetséges témákat, és becsületesen készüljenek is föl. Számptalan tárgy kínálkozik: a jövőt aláásó erkölcsi fogyatékoságok, a kocsmázás, a kártyázás, a babona; a racionális gyermeknevelés, a higiéniai szabályok (táplálkozás, öltözködés, lakásviszonyok); egyes jogi kérdések, mint perrendtartás, végrendelet-készítés. „De minden mást megelőznek a gazdálkodás kérdései, melyek mind-mind alapos és gyors fejlesztést igényelnek; ilyenek az egyesületek, szövetkezetek és társulások, azokon belül a mezőgazdasági egyesületek, hitelszövetkezetek, közraktárak,

borértékesítési illetve gépek, eszközök beszerzésére alakult társulások, tej- és vajszövetkezetek stb.”²⁰⁹

A megnyilatkozó szerzők érthetően inkább az otthonról könnyebben elmozduló férfiakat tartották szem előtt (hiszen az egyik cél éppen az volt, hogy leszoktassák őket a kocsmáról), ám korán találkozunk olyan írással, mely a falusi asszonyok művelését tűzte napirendre: N. F. Negruțiu 1872-es, a nőnevelés kapcsán idézett cikkéről van szó, ahol hangsúlyos szerepet kapnak a vasárnaponként tartandó előadások.²¹⁰ A fenti, 1865-ben indított bukaresti sorozat kapcsán Vulcan is kiemelte, hogy a főváros legszebb, legműveltebb dámái is jelen vannak az előadásokon.

Habár tömegmozgalomról nyilván nem beszélhetünk, az intelligencia és a városi rétegek számára a hatvanas évektől számos helyen zajlottak nyilvános előadássorozatok, akár a helyi tanárok kezdeményezéséből (Brassó, Nagyszeben), akár az olvasókör szervezésében (Pest, Belényes, Szamosújvár stb.), akár pedig felsőbb szintű döntés következtében (az ASTRA vagy a Szeben Megyei Mezőgazdasági Egyesület hivatásos előadóinak működése). Csupán néhány példát idéznénk: 1870 telén a nagyszebeni intelligencia indított sorozatot az ASTRA helyiségében, tíz krajcáros belépti díjjal; elsőként P. Z. Boiu beszélt a családi élet kereteiről a pogányságban, a judaizmusban és a kereszténységben. Hasonló sorozatok később is rendszeresen zajlottak Szebenben: 1904 telén előadás a bizánci festészetről, a szocializmusról, „mint nemzeti veszedelemről” illetve a kereszténység és a nők kapcsolatáról.²¹¹ Természetesen Brassó sem maradt el e téren: a román középiskolák tanári kara 1871/72 telén hirdetett sorozatot, melyet Ioan Lăpădat előadása indított „a románoknak életükért és szabadságukért folytatott harcáról Dacia Traianában”. Az ígéretes kezdeményezés a következő szezonra elhalt, ám a helyi ambíciózus hölgyek 1883 végén ismét megnyerték a tanári kart e nemes célra; az első sorozat az irodalmi műnemek és műfajok rendszerét mutatta be az érdeklődőknek – általában száz leány, asszony jelent meg. A következő télen újra indult egy sorozat, először A. Bârsean

beszélt Vitéz Mihályról, a călugăreni-i csatáról. Közben a kezdeményező hölgyek az előző évi bevételből fölállítottak egy könyvtárat, emellett a hajdonok hétfőnként összejártak, és a nemzeti irodalom kérdéseiről társalogtak. A következő években szó volt még a korszerű gyermeknevelésről, a telefonról, a helyes táplálkozásról, a népköltészet rétegeiről, a lelki életről, az óvodákról. Az 1893-as sorozat bevételét egyébként a szervező nőegylet szegény gyermekek karácsonyi fölruházására fordította.²¹²

A két „főváros” mellett kisebb településeken is történtek említésre méltó dolgok: a fogarasi olvasókör 1869-ben – amikor egyébként a hölgyek előtt is megnyitotta „kapuit” – úgy döntött, hogy a hónap minden első vasárnapján ismeretterjesztő előadást fog hirdetni; az első előadó Arone Densușianu volt, aki a román nők történelmi szerepéről beszélt. Az aradi nőegylet 1884-ben kért föl előadókat, értekeztek a liberalizmus hatásáról az egyházban (Meșianu akkori püspök jelenlétében!), a román parasztról. Talán a szervezők személyével is magyarázható, meg a női hallgatóságra való tekintettel a további alkalmakkor zongoradarabokkal, dalbetétekkel, szavalatokkal élénkítették a tudományos tárgyakba befáradt közönséget. A bevételt a leányiskolai alap kapta meg. 1892-ben már az ASTRA szervezte a sorozatot, ekkor terítékre került a vallás, mint a termelés alapvető tényezője, a nemzeti elem az oktatásban, a nő, mint a népek fejlődésének civilizatorikus tényezője, az egyházatyák, mint pedagógusok stb. Balázsfalván a nőegylet 1903-ban szervezett sorozatot; elsőként a kávé jelentőségéről és a festészet fejlődéséről volt szó.²¹³

További példák nélkül is láthatjuk, hogy a kínálat meglehetősen vegyes volt; a színvonalat illetőleg a kötelezően lelkes tudósítások nem informálnak minket, ám a szakszerűség talán magát a közönséget sem foglalkoztatta igazán. A kor általános viszonyai alapján megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy egy városi elitelőadás esetén a résztvevők számára a tárgy nagyjából mindegy volt – ennek alátámasztására At. M. Marienescu egy 1902-es nagyszebeni előadását említenénk: az előadó mélyreható nyelv-

szeti, történeti fejtegetés keretében ismertette az artikulust („névelő”) fejlődését, szerepét a román nyelvben. A román polgári leányiskola dísztermében ott szorongott az egész nagyszabású román nyelvű előadás krémje, élén Ioan Meșianu érsekkel, Ilie Pușcariu archimandrita-vikáriussal, Iosif Sterca-Șuluțiu ASTRA-alelnökkel. Föltehetőleg kevés képzett nyelvész ült a teremben, ennek ellenére a közönség lelkes ünneplésben részesítette az előadót, és fölkérték, hogy mindjárt a következő héten folytassa a téma kibontását, ami ugyanolyan tömeg előtt meg is történt.²¹⁴ Az előadást mindenki inkább társadalmi eseményként, a helyi román társadalom kulturális demonstrációjaként foghatta föl.

Kérdés, hogy ez az egyébként dicséretes vegyessaláta volt-e az a szellemi táplálék, mellyel például Lăpădat a születő városi középosztályt kívánta erősíteni? Nos, az ifjabb, Ioan I. Lăpădat 1904-es, a nemzeti bűnök kapcsán is idézett brassói előadásában láthatólag a tabula rasa állapotából indult ki, hiszen miközben nemzetstratégiai jelentőséget tulajdonított ezeknek az összejöveteleknek, egyrészt „kemény” témákat sürgetett, másrészt további önszerveződésre, önművelésre szólította föl a városi intelligenciát. Szakítva életidegenségével, úri előítéleteivel, mélyedjen el a modern politikai gazdaságtan, a pénzügy és a statisztika problémáiban, melyeket együttesen vitasson meg: „A városban élő értelmiségiek szövetkezzenek arra, hogy például kéthetente, ha nem gyakrabban, összejönnének, hogy megvitassák és tanulmányozzák az időszerű gazdasági, pénzügyi és társadalmi kérdéseket, melyeknek érdekelniük kellene minket. [...] Persze, az elején nehezen menne a dolog, talán nem is volna miről beszélnünk, szokásunk szerint kinevetnénk egymást, idővel azonban kezdenénk fölfogni a dolgot. [...] Ezekből a körökből aztán kijönne egy-egy munka, egy-egy gondolat, hogy másokkal is megismertesse a valós élet szellemét, egyszóval nálunk is elindulna az, amire annyira szükségünk van, egy szellemi mozgalom a gyakorlati élet irányába.”²¹⁵

Amire egyelőre a kortársak szerint is nagyobb szükség volt, közvetlenebb gazdasági haszonnal járt, az a falusi, a racionális

gazdálkodást népszerűsítő előadások szervezése volt. Ezek jelentőségével, szorgalmazásával a földművelés helyzetének vázolásakor már foglalkoztunk, itt tehát csak néhány konkrét példát említenénk. Az ASTRA nagyszebeni alapszervezete már 1877-ben megbízta a gazdasági ügyekben járatos Eugen Brotét és Dimitrie Comșát, hogy vásár- és ünnepnapokon tartson előadásokat a környékbeli falvakban. 1906 folyamán már 165 előadás zajlott le. Brote 1891 márciusában – immár a Szeben Megyei Mezőgazdasági Egyesület programja keretében – Poplakán például a lóhere hasznát ecsetelte, és hét kilogramm magot adott át a polgármesternek, emellett szétosztotta a résztvevők között a maga és Dimitrie Comșa elnök gazdálkodási írásait. Ugyanezen egyesület 1896 márciusában Szelistyén oltótanfolyamot tartott, 1900 folyamán pedig ugyanitt nyolc előadást biztosított.²¹⁶

Ilyen előadások tartását maga a Földművelésügyi Minisztérium is támogatta, bár a kilencvenes években ezeknek még nem mindig volt igazi haszna, amennyiben hihetünk a szászvárosi lap tudósításának. Eszerint magyarok tartották magyarul a dobszóval összerelt nép előtt, majd, hogy mégis legyen valami értelme, az aljegyző az egészet elismételte románul – képzelhető, milyen szakszerűséggel, hiszen az alkalmi tolmács föltehetőleg semmit sem értett a mezőgazdasághoz. Ráadásul a hivatalos előadók hozzáállása sértő volt a románok nemzeti öntudatára: 1898-ban például Romoszon (Hunyad vm.) három, a fönti módon lebonyolított előadás zajlott a helyi románok számára (senki nem tiltakozott), az itteni szászok viszont anyanyelvükön hallhatták ugyanazt az előadót, mivel lelkészük csak így engedélyezte föllépését. Micsoda különbség a szász és a román vezetők között! – tette hozzá a szerző. Ezután követelni kell az anyanyelvű előadást, vagy pedig el sem szabad menni! A kormányzat és a racionális gazdálkodás iránt elkötelezett románok kapcsolata azonban nem föltétlenül volt rossz: 1899-ben a Szeben megyei egyesület éppen a minisztérium fölhívására indított sorozatot Szelistyén.²¹⁷ A század elején azután már a nyelvvél sem lehetett annyi gond, mert

a minisztérium utasította a megyei gazdasági bizottságokat, hogy az adott nemzetiség nyelvén végezzék az ismeretterjesztést. 1906. novemberében például Oláhszentgyörgy községben (Beszterce-Naszód vm.) az országos tejszövetkezet igazgatója beszélt az ilyen szövetkezők jelentőségéről; a tanító jelentése lelkes fogadtatásról számolt be a lakosok részéről. A minisztérium ezenkívül állta olyan kezdeményezések költségeit is, mint például az ASTRA által a világháború előtt Alsópián községben (Szeben vm.) szervezett szőlészeti kurzus; ingyen tenyészállatokat, oltványokat, vetőmagot adott az igénylő községeknek, jutalmakkal honorálta a kiemelkedő teljesítményeket. A kormány erőfeszítéseit számos elfogulatlan román kortárs is elismerte.²¹⁸

Szavaló- és zenei estek

A városi rétegek művelődését, irodalmi-zenei ismereteinek gazdagítását és természetesen az igényes szórakozást szolgálták a különféle irodalmi-zenei estek. Ilyenek szervezéséről a *Familia* a kezdetektől rendszeresen beszámolt: 1867-ben például két újévi abrudbányai rendezvényről tudósított, mindjárt meg is ragadva ezen estek nemzeti jelentőségét: „A közönség a legkellemesebb emlékekkel távozott, és azzal a vágygal, hogy, ha nincs is nemzeti színházunk, legalább az ilyen estek váljanak gyakorivá a románok között.” Egyébként egy ilyen alkalom a helyi társadalom egészének szórakozási lehetőséget jelentett, esetünkben is voltak jelen magyarok. Ugyanezen év májusában szintén „interetnikus” lett a belényesi városi kaszinó társas összejövetele, ugyanis mind a román, mind a magyar, mind a német intelligencia szépen képviseltette magát. Az „idegenek” produkcióiról nem szól a híradás, viszont volt hangsúlyozottan nemzeti román műsor, ugyanis egy néviseletes hölgy Andrei Mureşanu himnuszá vált, ekkor még tolerált versét szavalta (*Resunetul*), majd zongoraszámok, ének, kórusdarabok következtek, s egy szelistyei lakos dojnákat furulyázott. Az eseményt természetesen bál zárta. Az est növelhette a románok önbizalmát, tartását: „a közönség azzal a

meggyőződéssel oszlott szét, hogy egy bölcsen vezetett társadalom, kéz a kézben, lobogó egyetértésben képes szép tervek valóra váltására.”²¹⁹ A fenti estek résztvevői az adott összejövetelelt ugyanúgy társadalmi-nemzeti akcióként fogták föl, mint a tanuló-ifjúság által szervezett 1869-es nagyváradi est tudósítója: „Hiszem, hogy [a résztvevő hölgyek] szívesen fognak emlékezni a nagyváradi ifjúságra, amikor csak arról lesz szó, hogy meg kell mutatni az idegeneknek, hogy semmivel sem állunk alattuk a kultúrában, hogy ha összetartunk, mindenben egyenrangúak vagyunk velük.”²²⁰

Habár elsősorban városi társadalmi kezdeményezésről beszélünk, azért időnként falun is szerveztek ilyeneket, s hogy itt szinte még nagyobb szerepük volt a lakosság föltöltődésében, kikapcsolódásában, azt mutatja az 1895-ös alkenyéri (Hunyad vm.) összejövetelelről küldött lelkes tudósítás: „A sok baj és kellemetlenség közepette, melyekkel nap mint nap meg kell küzdenünk, jól jön egy-egy pillanat, amely fölüdíti lelkünket, egy kis időre fölemel minket a gondolatok és érzések magasabb szférájába. Különösen a falun élőknek van ritkán részük ilyen pillanatokban, mert ritkán történik bármiféle különlegesebb dolog.” Ezért volt nagy esemény itt az év eleji szavaló-, ének- és színházi est, melyet a helyi tanítók szerveztek a román iskolában. Bizonyára nem a művészi tökély volt a cél – a kórus teljesítményét a tudósító úgy minősítette, hogy „ide megfelel”, az öt fővel előadott Vasile Alecsandri-operett is hasonló színvonalú lehetett – ám a lényeg, hogy a közönség lelkesen fogadta a darabokat.²²¹

A szerényebb művészi érték nem volt zavaró, sőt ideológiai alátámasztást is kapott. Mint a könyvtárügy kapcsán láttuk, Aurel Constantin Popovici az ügy érdekében irodalmi-zenei estek szervezésére szólított föl mindenfelé, ám ezzel nem várt el túlzott erőfeszítéseket sem a színvonal, sem az anyagi áldozat tekintetében. Leszögezte, hogy nincs helye itt művészi ambícióknak – hangozzék el egy-két népdal énekelve, hegedűn, zongorán, legyen egy-két szavalat, egy novella fölolvasása, egy kis néptánc, és mindenki jól szórakozik. Az ilyen összejövetelek bőven elégségesek

arra, hogy megalapozzák az olvasási kedvet, megismertessék a nemzeti írók, zeneszerzők műveit. Ennél többre nincs szükség, a ma szokásban levő évi egy-két filharmonikus koncert – úgymond – idegen a románság körülményeitől, semmi hasznot nem hoznak a nemzeti kultúrának. Habár a román közönség rohan ezekre, és fizet értük, be kell látni, hogy nem Wagner kell neki, mert abban csak a zeneileg igen képzettek találnak élvezetet – a nemzet mostani fejlődési fázisához igazodva román darabokat kell játszani. Mindezt bizonyára sokan meg fogják érteni: „A románok azon része, amely többre tart egy egyszerű román összejövettel uszály és klakk, másrészt viszont ürülő erszény nélkül, jó lélekkel össze fog gyűlni minden hónapban meghatározott napokon, hogy együtt eltöltsön egy estét sans facon, igazi román módra.”²²²